

РУС ТИЛИДА ФРАЗЕОЛОГИЗМЛАРНИНГ ИФОДАВИЙ ҚИЙМАТИ

Махмудова Иззатой Зарипбаевна

Суярова Сайёра Турсуновна

Ўзбекистон Республикаси ИИБ 1 сонли

Тошкент академик лицейи

Аннотация: Мазкур мақолада рус тилидаги фразеологизмларнинг нутқдаги ифодавий қиймати ва функционал хусусиятлари илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилинади. Тадқиқотда фразеологик бирликларнинг семантик яхлитлиги, барқарорлиги ҳамда образлилик хусусиятлари асосий белгилари сифатида кўриб чиқилиб, уларнинг нутқнинг таъсирчанлигини оширишдаги ўрни ёритилади. Мақолада фразеологизмларнинг эмоционал-экспрессив мазмуни, услубий ранг-барангликни таъминлашдаги аҳамияти, шунингдек, фикрни қисқа ва мазмунли тарзда ифодалаш имкониятлари илмий далиллар асосида асослаб берилади. Шу билан бирга, фразеологизмларнинг миллий-маданий хусусиятлари, бадиий ва публицистик нутқдаги қўлланиш имкониятлари ҳамда нутқ маданиятини шакллантиришдаги роли таҳлил этилади. Хулоса қисмида фразеологизмлар рус тилининг бой лексик қатлами сифатида нутқни образли, таъсирчан ва услубий жиҳатдан мукамал қилишга хизмат қилиши умумлаштирилади.

Калит сўзлар: Фразеологизм, фразеологик бирлик, ифодавий қиймат, образлилик, эмоционал-экспрессивлик, семантик яхлитлик, барқарорлик, услубият, нутқ маданияти, бадиий нутқ, публицистик нутқ, кўчма маъно, миллий-маданий хусусият, лексикология.

Рус тили лексик тизимининг муҳим ва ажралмас қисми ҳисобланган фразеологизмлар тилнинг маъно бойлигини, экспрессив имкониятларини ҳамда нутқнинг таъсирчанлик даражасини белгилаб берувчи асосий воситалардан бири сифатида қаралади. Фразеологик бирликлар инсон фикрини нафақат мазмун жиҳатидан аниқ ифодалаш, балки уни эмоционал-экспрессив жиҳатдан кучайтириш, нутққа бадиийлик ва образлилик бағишлашда алоҳида аҳамият касб этади. Шу жиҳатдан фразеологизмларнинг ифодавий қиймати масаласи рус тилшунослигида ҳам, амалий нутқ маданиятида ҳам долзарб мавзулардан бири бўлиб, уларнинг қўлланиш хусусиятлари, семантик тузилиши ва услубий вазифаларини чуқур ўрганишни талаб этади.

Фразеологизмлар оддий сўз бирикмаларидан фарқли равишда тайёр ҳолда қўлланадиган, маъно жиҳатдан барқарор, таркибий жиҳатдан ўзгармас ёки қисман ўзгарувчан бўлган тил бирликларидир. Улар кўп ҳолларда тўғридан-тўғри маънони эмас, балки кўчма маънони ифодалайди, шу сабабли нутқда муайян вазиятга мос равишда ишлатилганда фикрнинг таъсирчанлиги ва мазмунлилиги янада ортади. Мазкур мақолада рус тилидаги фразеологизмларнинг ифодавий қиймати, уларнинг

Date: 17th January-2026

нутқдаги вазифалари, эмоционал-экспрессив имкониятлари ҳамда турли услубларда қўлланиш хусусиятлари илмий асосда таҳлил қилинади.

Рус тилшунослигида фразеологизмлар “устойчивые выражения” ёки “фразеологические единицы” деб юритилади ва улар тилнинг тайёр, барқарор, маъно жиҳатдан яхлит бўлган бирликлари сифатида тавсифланади. Фразеологизмларнинг асосий белгиларидан бири уларнинг семантик яхлитлиги бўлиб, бу ҳолатда ибора таркибидаги алоҳида сўзлар ўз маъносини тўлиқ сақламайди, балки бутун бирлик бир умумий маънони англатади. Масалан, “бить баклуши” ибораси тўғридан-тўғри “бирор нарсани уриш” маъносини эмас, балки “бекорчилик қилиш” маъносини билдиради, шунинг учун унинг маъноси фақат ибора сифатида қабул қилинганда тўлиқ англашилади.

Фразеологизмларнинг иккинчи муҳим белгиси барқарорлик ҳисобланади, яъни улар нутқда тайёр шаклда қўлланади ва одатда таркибий ўзгаришларга кам учрайди. Учинчи белгиси эса образлилик бўлиб, фразеологизмлар кўп ҳолларда миллий маданият, тарихий тажриба ва халқ онгининг ўзига хос ифодаси сифатида шаклланганлиги сабабли нутқда ёрқин тасаввур уйғотади. Шу билан бирга, фразеологизмлар рус тилида кўплаб маъно қатламларига эга бўлиб, уларнинг ифодавий қиймати ҳам айнан шу кўп қирралилик билан боғлиқдир.

Рус тилида фразеологизмларнинг энг муҳим вазифаларидан бири нутқнинг образлилигини таъминлаш ҳисобланади. Образлилик деганда фикрни оддий ва қуруқ баён қилиш эмас, балки уни тасвирий воситалар ёрдамида жонли, таъсирчан ва ёрқин қилиб ифодалаш тушунилади. Фразеологизмлар нутққа бадиий мазмун, тасвирий куч ва эстетик таъсир қўшади, шу сабабли улар бадиий адабиётда, публицистикада, оғзаки мулоқотда кенг қўлланилади.

Масалан, “как рыба в воде” фразеологизми инсоннинг ўзини эркин, қулай ҳис этишини образли тарзда ифодалайди, “держат язык за зубами” ибораси эса сир сақлаш, эҳтиёткор бўлиш маъносини жонли ва таъсирчан шаклда ифодалайди. Шу каби фразеологизмлар нутқда маънони кучайтириш билан бирга, унинг эстетик қийматини ҳам оширади.

Фразеологизмларнинг ифодавий қиймати, аввало, уларнинг эмоционал-экспрессив хусусиятлари билан боғлиқ бўлиб, бу бирликлар инсоннинг ҳистуйғуларини, муносабатини, баҳосини ва фикрий позициясини ифода этишда муҳим восита ҳисобланади. Рус тилида кўплаб фразеологизмлар инсоннинг хурсандчилик, ғазаб, ҳайрат, афсус, қўрқув ёки масҳара каби ҳолатларини жуда таъсирчан тарзда ифодалаш имконини беради.

Масалан, “сердце в пятки ушло” ибораси қаттиқ қўрқув ҳолатини кучли экспрессия билан билдирса, “душа в душу” ибораси инсонлар ўртасидаги аҳиллик ва бирдамликни эмоционал тарзда ифодалайди. Шунингдек, “ни рыба ни мясо” фразеологизми инсоннинг бетарафлиги ёки ноаниқлигини танқидий муносабат билан ифодалайди. Демак, фразеологизмлар нутқда эмоционал таъсирни кучайтириб, фикрнинг субъектив баҳосини аниқроқ намоён қилади.

Date: 17th January-2026

Фразеологизмлар кўпинча бир неча сўз орқали кенг маънони ифодалаш хусусиятига эга бўлиб, бу ҳолат нутқнинг қисқалиги ва мазмундорлигини таъминлайди. Яъни фразеологик бирликлар маълум бир вазиятни, ҳаракатни ёки муносабатни қисқа шаклда, лекин мазмунан тўлиқ ифодалайди. Бу эса нутқнинг самарадорлигини оширади, фикрни тез ва таъсирчан етказиш имконини беради.

Масалан, “дело в шляпе” ибораси “иш ҳал бўлди, муаммо тугади” маъносини қисқа ва таъсирчан ифодаласа, “вешать лапшу на уши” ибораси кимнидир алдаш, ҳақиқатни бузиб кўрсатиш маъносини бир неча сўз билан жуда аниқ ифодалайди. Шу жиҳатдан фразеологизмлар нутқда ахборотни тежамкорлик билан бериш имконини таъминлайди.

Рус тилида фразеологизмлар турли услубларда қўлланилиши мумкин бўлиб, улар нутқнинг услубий ранг-баранглигини таъминлайди. Айрим фразеологизмлар асосан оғзаки сўзлашув услубига хос бўлса, баъзилари публицистик ёки бадиий услубда кўпроқ ишлатилади. Масалан, “сломя голову” ибораси сўзлашув ва бадиий нутқда инсоннинг жуда шошилиш ҳаракатини тасвирлаш учун ишлатилса, “внести ясность” каби иборалар кўпроқ расмий-иш ва публицистик услубда учрайди.

Услубий нуқтаи назардан фразеологизмларнинг тўғри танланиши нутқ маданиятининг муҳим кўрсаткичи ҳисобланади, чунки ҳар бир вазиятда фразеологизмдан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлмаслиги мумкин. Масалан, расмий ҳужжатларда оғзаки услубга хос фразеологизмларни ишлатиш меъёрга зид ҳисобланади, бироқ публицистик чиқишларда ёки бадиий матнда улар фикрнинг таъсирчанлигини оширишга хизмат қилади.

Фразеологизмларнинг ифодавий қиймати нафақат тил бирлиги сифатида, балки миллий маданият ва халқ тафаккурининг ифодаси сифатида ҳам намоён бўлади. Рус тилидаги кўплаб фразеологизмлар халқнинг тарихи, урф-одатлари, турмуш тарзи ва дунёқараши билан боғлиқ бўлиб, улар орқали миллатнинг маданий тажрибаси акс этади. Масалан, “семь пятниц на неделе” ибораси инсоннинг қарорсизлиги ва беқарорлигини ифодалаб, халқнинг ҳаётий кузатувлари асосида шаклланган.

Шу жиҳатдан фразеологизмларни ўрганиш нафақат тилшунослик нуқтаи назаридан, балки маданий меросни англаш, миллий менталитетни тушуниш ва таржимада маънони тўғри етказиш учун ҳам муҳимдир. Айниқса, фразеологизмларни бошқа тилларга таржима қилиш жараёнида уларнинг кўчма маъноси ва маданий контексти эътиборга олинмаса, мазмун бузилиши ёки нотўғри талқин пайдо бўлиши мумкин.

Нутқ маданиятида фразеологизмлардан тўғри фойдаланиш инсоннинг тил билимларини, сўз бойлигини ва мулоқот маданиятини намоён этади. Фразеологизмларнинг ўринли қўлланиши нутқни таъсирчан, мазмунли ва жонли қилиб, тингловчи ёки ўқувчи диққатини жалб этади. Бироқ улардан меъёрдан ортиқ фойдаланиш нутқни сунъий қилиб қўйиши, фикрнинг расмийлиги ва аниқлигини

пасайтириши мумкин. Шунинг учун ҳам фразеологизмларни танлашда нутқ вазияти, аудитория, мақсад ва услубий талаблар ҳисобга олиниши лозим.

Шу билан бирга, таълим жараёнида рус тилини ўқитишда фразеологизмларни ўргатиш нутқ ривож учун муҳим ҳисобланади, чунки улар орқали ўқувчилар рус тилининг образли ва экспрессив имкониятларини англайди, сўз бойлигини оширади ҳамда коммуникатив компетенцияни мустаҳкамлайди. Фразеологизмларни матн асосида ўрганиш, уларнинг маъносини тушунириш, қўлланиш ҳолатларини таҳлил қилиш ва нутқда ишлатишга доир машқлар бажариш орқали ўқувчиларда амалий кўникмалар шаклланади.

Хулоса

Хулоса қилиб айтганда, рус тилида фразеологизмлар нутқнинг ифодавий қийматини белгилаб берувчи муҳим лексик воситалардан бири ҳисобланади. Улар нутққа образлилик, эмоционал-экспрессив таъсир, мазмундорлик ва услубий ранг-баранглик бағишлаб, фикрни жонли ва таъсирчан тарзда ифодалаш имконини яратади. Фразеологизмларнинг миллий-маданий маъно билан боғлиқлиги эса уларни тилнинг бадиий ва маънавий бойлиги сифатида баҳолашга асос бўлади. Шу жиҳатдан фразеологизмларни чуқур ўрганиш, улардан нутқда мақсадга мувофиқ фойдаланиш ва таълим жараёнида амалий қўллаш рус тилида нутқ маданиятини юксалтириш ҳамда коммуникатив компетенцияни ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. — Тошкент: Ўқитувчи, 1985.
2. Маҳмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. — Тошкент: Ўзбекистон, 1995.
3. Маҳмудов Н. Нутқ маданияти асослари. — Тошкент: Ўқитувчи, 1996.
4. Йўлдошев М. Матн ва унинг лингвистик таҳлили. — Тошкент: Фан, 2008.
5. Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. — Тошкент: Ўқитувчи, 1992.
6. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. — Тошкент: Ўқитувчи, 1978.
7. Шомақсудов Ш., Расулов И. Ўзбек тили стилистикаси. — Тошкент: Ўқитувчи, 1983.
8. Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. — Тошкент: Ўқитувчи, 1992.
9. Содиқов Қ. Адабий тил меъёрлари ва нутқ маданияти. — Тошкент: Фан, 2005.
10. Абдурахмонов Ғ., Шукуров Ш. Ўзбек тили грамматикаси. — Тошкент: Фан, 1975.

